

ПРИКАЗИ

Anthony Kaldellis,
Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium,
Harvard University Press, Cambridge, MA, London 2019, 373 pp.

Најновија монографија Антонија Калделиса, професора и шефа Катедре за класичне науке на Државном универзитету Охаја (Ohio State University) у Колумбусу, Охајо, САД, и једног од најзначајнијих и најутицајнијих византолога данашњице, доноси резултате ауторових нових истраживања сложене проблематике византијског идентитета, започетих пре више од једне деценије фундамнталним делом *Hellenism in Byzantium: The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, у којој је формулисао тезу о Византијском царству као „националној држави римског народа“, коју је потом развијао и у својим другим делима, попут *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2015, и низу научних радова. У монографији *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium* аутор пружа дубљи и свакако најнепосреднији увид у проблематику етничког идентитета становника Византијског царства и полемику која ју је пратила у последњих век и по постојања византологије као академске дисциплине.

У уводном делу (*Preface*, pp. IX–XV), аутор упознаје читаоца са тематиком свог излагања, постављајући питање шта значе „етницитет“ и „царство“ у случају Византије и указујући на неопходност да се ти феномени истраже у светлости научног поимања етничког идентитета какво су развиле друштвене науке у другој половини XX века, а затим поставља тај проблем много непосредније, користећи као илустрацију његове комплексности тешко схватљиву чињеницу да су савремени византолози склони да лако препознају и идентификују мањинске етничке групације у оквиру Царства, попут Јермена, Словена, Арабљана, Јевреја, Франака, али не и већинско становништво, које се у свим изворима и у свим раздобљима јавља под једним јасним и препознатљивим именом Римљана. Основни текст монографије је подељен на два дела: *Part I. Romans* (pp. 1–120) и *Part II. Others* (pp. 121–268), који су, опет, подељени на више поглавља, од којих свако на низ мањих тематских целина. Прво

поглавље првог дела носи назив *A History of Denial* (pp. 3–37) и у њему аутор најпре доноси пет пажљиво одабраних примера из извора који на најбољи начин осветљавају римски *етнички* идентитет већинског становништва Византијског царства, да би затим посветио пажњу хиљадугодишњем порицању те чињенице, од франачких царева и папа IX века, преко средњовековних немачких владара, до модерних научника, од епохе просветитељства до данас, који су уместо средњовековних одредница „Грци“ и „Грчко царство“, нетачних, али ипак етнички одређених, почели да користе вештачки и идентитетски неутрални термин „Византија“, „Византијско царство“, „Византинци“, негирајући онима на које се то име односило било какав етнички идентитет и уместо тога инсистирајући на мултиетничности и „универзалности“ њиховог царства или пак пренаглашавајући важност њиховог хришћанског и православног верског одређења у односу на етничко, прелазећи преко њиховог у историјским изворима свеприсутног римског имена простом констатацијом да су се „Византинци увек називали Римљанима“, али да то, заправо, нису били. Посебно је интересантна и ауторова теза да сам појам „Византија“ улази у употребу у научним круговима у пуном смислу заправо тек средином XIX века, после пораза Русије у Кримском рату (1854–1856).

Друго поглавље, *Roman Ethnicity* (pp. 38–80), почиње са још три примера из извора на основу којих се види да је одредница „Римљанин“ у Византијском царству имала јасан етнички смисао и да је означавала припадника једне јасно одређене етничке заједнице. Аутор даље упозорава да „етничитет“ није биолошка, него социолошка категорија и да се према томе не може говорити о „чистим“ народима, што би заправо представљало расизам, него да сваки народ обухвата и припаднике и потомке припадника других народа, који су се временом интегрисали у оквир већинске заједнице и асимилovali. Управо у неразумевању тог процеса аутор проналази разлог због кога византолози лако препознају мањинске заједнице у Византијском царству, док с друге стране пропуштају да идентификују већинску, римску, пошто она према тим мерилима не би могла бити „чиста“. Ко су онда, заправо, били ти византијски Римљани? Аутор не потцењује значај тзв. *Каракалиног Едикта (Constitutio Antoniniana)* из 212. године, којим су сви слободни поданици Римског царства учињени римским грађанима, за развој и ширење римског идентитета међу становницима Царства, али истиче и да је процес којим су припадници различитих народа које су Римљани током векова покорили и сами постали Римљани у много већој мери био производ друштвене интеграције и културне асимилације него правних

норми, јер је и тада и касније у Царству било и оних који, иако римски грађани, нису били Римљани. Византијски Римљани су, према томе, били јасно одређена етничка заједница, римски *genos*, свесна свог сопственог идентитета и своје различитости у односу на друге народе, управо као и савремене нације. Њихов идентитет је био римски, развијен у првим вековима хришћанске ере захваљујући интеграцији и асимилацији разних народа у оквиру Римског царства и негован у потоњим столећима, све до раздобља османске владавине. Као такав он је био препознат и изван граница Царства, међу Арабљанима, на пример, који су увек и без изузетка „Византинце“ сматрали Римљанима (*Rūm*), па чак у једној прилици, из разлога политичке природе, и од стране великог западноевропског владара, цара Фридриха II у његовом писму цару Јовану III Ватацу из 1250. године, где је, како аутор истиче, „назвати свог кореспондента његовим правим етничким именом“ искоришћено као „ванредни чин ласкања“.

Последње поглавље првог дела књиге зове се епонимно, *Romanland* (pp. 81–120). У њему аутор поближе расправља о кључним аспектима римског идентитета већинског становништва Византијског царства, тј. о оним одликама које су некога чиниле *Римљанином*. Византијске Римљане је повезивала једна заједничка *римска* култура, чији су основни чиниоци били заједничка отаџбина, језик и вероисповест. Аутор најпре посвећује пажњу имену те отаџбине византијских Римљана, за коју се већ од IV века у изворима користи једноставно име *Романија* (грч. Ῥωμανία), „земља Римљана“, на енглеском *Romanland*, а које су, иако свеприсутно у текстовима које проучавају, савремени научници искључили из своје употребе, опредељујући се за друге, мање прикладне називе, попут назива „Византија“, премда су, парадоксално, спремни да га употребе када пишу о територијама Царства које су после Четвртог крсташког рата биле под латинском владавином. Аутор скреће пажњу и на чињеницу да је сам тај назив потекао у пучкој средини, међу припадницима обичног народа, као израз њиховог сопственог осећања припадности римској етничкој заједници. Када је у питању језик, аутор истиче да су постојала *два римска језика* – латински и грчки, од којих је први, иако вековима није био у свакодневној употреби на територији Царства, сматран истинским и исконским римским језиком, *језиком отаца и предака* (πάτριος γλῶσσα), те је као такав увек називан *римским* именом (Ῥωμαϊκά), док је други био општи језик (κοινὴ διάλεκτος), језик којим су Римљани говорили и који су временом и назвали својим именом, те је и он негде од XIII века почео да се назива *римским језиком* (Ῥωμαϊκά, Ῥωμαϊκά), да би тек у XIX веку поново понео своје првобитно грчко име. Најзад, православна

вероисповест Византијског царства је у науци често пренаглашавана као кључни аспект идентитета његових становника, али аутор показује да бити Римљанин и бити православни хришћанин у Византијском царству није било исто, како због тога што је у Царству у сваком периоду било оних Римљана који нису следили утврђену православну догму, већ неко од тада актуелних учења које је православна црква сматрала јеретичким, тако и због чињенице да су и бројни други народи, како ван Царства тако и унутар њега, такође били православни хришћани, али не и Римљани и ништа мање туђини. Пошто је објаснио кључне аспекте римског идентитета византијског становништва, аутор постепено напушта употребу појмова „Византинци“, „Византија“, „византијски“ и на страницама које следе их замењује појмовима „Римљани“, „Романија“, „римски“.

За разлику од првог дела књиге, који је посвећен византијским Римљанима и ономе што је чинило и творило њихов етнички идентитет, други део је посвећен оним народима који су живели у оквиру „Царства Римљана“ који нису били Римљани и који би се у модерној терминологији могли сматрати „мањинским“, осврћући се на њихов положај, улогу у Царству и историјску судбину. Прво поглавље тог дела књиге се зове *Ethnic Assimilation* (pp. 123–154), а у њему аутор, на примерима иранских Хурамита, који су се у IX веку доселили у Царство, других муслиманских заједница пореклом са Истока, те Словена у јужном делу Балканског полуострва, показује како су се припадници таквих „мањинских“ и туђинских заједница током времена могли интегрисати у римско друштво, прихватити владајућу римску културу и обичаје, те се на тај начин асимиловати и постати део истог римског народа. Након тога њима више ништа није могло ускратити све благодати које је припадност већинском народу Царства носила са собом, па ни могућност успона до највиших политичких положаја, а од некадашњег етничког идентитета њихових предака до тада би остала само бледа успомена. Поглавље *The Armenian Fallacy* (pp. 155–195) посвећено је, како и сам наслов каже, ономе што аутор препознаје као *зablуду* модерних византолога да је јерменско становништво, чије је присуство VI–VII века било све јаче у источним деловима Царства, током векова суживота са Римљанима и у оквиру њихове политичке заједнице непрестано чувало свој јерменски етнички идентитет, без обзира на то колико генерација је прошло од њиховог доласка у римску средину и на све њене утицаје. То гледиште, које почива на „биолошком“, „крвном“ поимању етничког идентитета, истом оном које је византијским Римљанима одрицало њихов сопствени идентитет, довело је до тога да су улога Јермена и њихов допринос у историји Царства често

пренаглашавани, да истраживачи користе сваки, чак и најмањи траг не би ли истакли не само јерменско порекло, него и идентитет одређених појединаца, до те мере да се такве тврдње често износе чак и за оне личности, међу којима је и неколицина царева, за које у изворима за тако нешто нема ни најмање основе. У поглављу *Was Byzantium an Empire in the Tenth Century* (pp. 196–232) аутор најпре, у светлости модерних политиколошких теорија, појашњава појам „царства“, истичући да постоје два аспекта тог појма – нека политичка целина или држава може „бити царство“, уколико је она сама настајала кроз процес стварања свог царства, или пак може „имати царство“, уколико је она постојала и пре него што је створила своје царство путем потчињавања других народа и земаља. У том контексту аутор се осврће управо на византијску историју у X веку, када су византијски цареви својом агресивном политиком успели да освоје значајне територије на источној граници према Арабљанима, делове Јерменије и читаво Бугарско царство на Балканском полуострву, те у светлости поменутих аспеката „царства“ закључује да су у X–XI веку, када су били на врхунцу моћи, византијски Римљани „имали царство“ над другим, освојеним и покореним народима и земљама. С тим у вези су посебно интересантни они одељци тог поглавља у којима аутор даје занимљиву слику етничке композиције царских провинција око 930. године, самог Цариграда и царске војске. Они служе и као користан увод у последње поглавље другог дела књиге, *The Apogee of the Empire in the Eleventh Century* (pp. 233–268), у коме аутор разматра политику Царства према покореним народима на новоосвојеним територијама на Балканском полуострву (Бугарима, Власима, Албанцима), односно на истоку Мале Азије (највећи део Јермена) и начинима на које су они били интегрисани у римско друштво и поредак, те у којој мери је то на крају довело до њихове асимилације и претварања у Римљане. У завршном делу књиге, *Conclusion* (pp. 269–275), аутор сумира своје резултате и још једном истиче своје поставке о римској етничкој димензији царства које називамо византијским, указујући на неопходност да се она узме у обзир у даљим разматрањима многих аспеката његове историје. Сам крај књиге попуњавају *Abbreviations* (pp. 279–280), *Notes* (pp. 281–324), *Bibliography* (pp. 325–361) и *Index* (pp. 363–373).

Књига А. Калделиса *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium* јесте још једно фундаментално дело поменутог аутора на пољу проблематике византијског идентитета и као такво би требало да представља незаобилазно штиво како за оне који са истраживачког и научног становишта приступају византијској историји, тако и за све оне који се интересују за византијску историју и њене различите аспекте. У њој је на најбољи начин објашњено

ко су били „Византинци“ и шта је чинило њихов *римски* етнички идентитет, какав је био положај странаца и мањинских заједница у римској средини и на који начин су и они временом постајали део римског народа. Ти Римљани, којима аутор с времена на време додаје и епитет „источни“ (eastern) или „византијски“ (Byzantine) су се одликовали и од других народа разликовали, осим својим римским именом, пре свега својом римском културом, грчким језиком и православним хришћанством. Једини, свакако занемарљиви недостатак ове књиге био би изостанак осврта на однос између такве римске етничке заједнице и оних чији је етнички идентитет био такође несумњиво римски и који су политички вековима били део царства истих Римљана, али који нису говорили грчким језиком нити су након Великог раскола припадали православној грани хришћанства, као у случају романског становништва Сицилије, Сардиније, јужне Италије и далматинских градова и острва.

Предраг Коматина

**А. Узелац,
*Крсташ и Срби (XI–XII век),
Утопија, Београд 2018, 221 стр.***

Монографијом *Крсташ и Срби (XI–XII век)*, Александар Узелац, виши научни сарадник Историјског института у Београду, заокружио је своја истраживања о улози Срба током прва три крсташка рата. Сам наслов на први поглед не одговара у потпуности садржини књиге, али је ради потпунијег сагледавања проблематике било потребно представити контакте крсташа и Срба у ширем контексту поменуте епохе. Период српске историје раног средњег века се у научној литератури посматрао углавном из перспективе византијских извора, мада ни вести извора западне провенијенције нису потпуно занемарене, највише заслугом Јованке Калић, а у новије време и А. Узелца. Напомињемо да је он дужну пажњу посветио и неопходној византијској компоненти истраживања, али и живој улози појединих номадских народа на поменутом простору, на првом месту Печенега, што додатно обогаћује садржину књиге.

Што се тиче структуре, књига садржи предговор, увод, пет главних поглавља са епилогом, затим резиме на енглеском језику, библиографију, општи индекс и податке о аутору. У *Предговору* (стр. 7–10), аутор се укратко осврће на две стране крсташких ратова као феномена, позитивне (верске и цивилизацијске промене) и негативне (антагонизам према неким